

recenzije - recensiones

AURELIJE AUGUSTIN: *O državi Božjoj – De civitate Dei*, Svezak prvi (knjiga I–X): uvod, bibliografija, latinski i hrvatski tekst, preveo Tomislav Ladan, Kršćanska sadašnjost, Zagreb 1982. (1. izd.), Zagreb 1995. (2. izd.), CLXXXIII + 775 str.; Svezak drugi (knjiga XI–XVIII): uvod, latinski i hrvatski tekst, preveo Tomislav Ladan, Kršćanska sadašnjost, Zagreb 1995., LIX + 705 str.; Svezak treći (knjiga XIX–XXII): uvod, Sinhronistički uvid u Augustinovo vrijeme i djelo (Tomislav Šagi-Bunić), dopunska bibliografija, latinski i hrvatski tekst, preveo Tomislav Ladan, biblijsko kazalo, kazalo autora, kazalo imena, analitičko kazalo, index verborum et locutionum, Kršćanska sadašnjost, Zagreb 1996., XLVIII + 697 str.

Okolnosti nastanka Augustinova veledjela

Pljačku Rima pod vodstvom vizigotskog vladara Alarika (410.) pogani su tumačili kao osvetu starih bogova koji su napušteni, a koji su stvorili veličinu Rima. Pred takvim optužbama, koje su išle na račun kršćana, mnogi su se kršćani, i sami

zaprepašteni, ne manje od pogana, pred nevjerojatnom stvarnošću, našli u neprilikama. Stajali su pred ljutom zbiljom kako se izjalovljuju nade koje su gajili u procvat carstva širenjem kršćanstva koji je uslijedio poslije Konstantinova mira. Rim nije doživio ovakve nesreće u vrijeme poganskih bogova, a kršćanski Bog ih nije mogao spriječiti.

Bjegunci iz Rima širili su ovakve objede i u Kartagu, u Africi, pa je tamošnji tribun i notar u gradu, Marcelin, prijatelj Augustinov, zamolio hiponskog biskupa neka bi odgovorio na ove optužbe. Augustin se daje na pisanje prigodnog i zahtjevnog djela *De civitate Dei* koje piše punih 14 godina, od 413–427. i sadrži 22 knjige. Djelo piše i šalje ga na čitanje u etapama, grupu po grupu. Tako je nastalo monumentalno remek-djelo koje nije organički uređeno, ali ima silno značenje. U njemu autor, nadilazeći polemičke motive koji su ga potakli na pisanje, upravo grabi priliku da do dna pronikne u neka problemska pitanja koja su ga potresala već od vremena donatističke krize: koje je značenje i gdje su granice Crkve, koji je odnos između sadašnje i eshatološke Crkve, kakav je na ovom svijetu odnos između duhovnoga i osjetnoga, između Crkve i zemaljske vlasti.

Ciljevi

Augustin podsjeća braću i sestre u vjeri na temelje vjere, na procjenjivanje krhkosti zemaljskih dobara, na pročišćava-

juću vrijednost patnje; suprotstavlja ponižnost koja obilježuje kršćanski kult i oholost koja je u temelju poganstva Rimskog i svakog zemaljskog imperija. Na bazi te pastoralne brige Augustin gradi svoj odgovor na optužbe pogana. On se, dakle, ne zadovoljava apologetskim dokazima o ispraznosti i beskorisnosti kulta što ga pogani iskazuju bogovima, već ide dalje u širinu strogo koreći rimski Imperij i moralna načela na kojima je taj Imperij građen, pa zaključuje: rimski Imperij sagrađen je na oholosti, na želji da vlada nad drugima. Tu je svoju želju ostvarivao stalnim pokoljima i ubojstvima počevši od bratoubojstva Romulova nad Remom.

Augustin zna donijeti i pozitivan sud o organizacijskim značajkama i sposobnostima u kojima su se Rimljani istakli u izgradnji svoga Carstva. To na neki način predstavlja ono najbolje što je čovjek mogao stvoriti pomoću svojih sila. Ali upravo ovdje stoji kamen međaš onoga što Augustin osporava i osuđuje: čovjek koji računa samo na sama sebe ne može ne biti u suprotnosti s voljom Božjom.

Struktura

De civitate Dei istodobno je povijest, filozofija povijesti i teologija. U tom je djelu Augustin prikazao djelovanje Boga u povijesti svijeta onako kako je u Ispovijestima prikazao djelovanje Boga u životu pojedinca. Prvih 10 knjiga apologija je kršćanstva protiv pogana. Tu Augustin dokazuje da poganstvo ništa ne doprinosi sreći zemaljskoj niti vječnoj. U ostalih 12 knjiga razvija misao o dvjema Civitates: Civitas dobra predstavljena u pravoj vjeri kroz povijesni razvitak (monoteizam, židovstvo, kršćanstvo) i Civitas zla predstavljena u zabludi i u poganstvu. Te dvije stvarnosti hiponski biskup promatra u njihovu postanku, razvoju i završetku.

Sažmimo slijed djela. Velike nevolje koje su zadesile Rim kršćanima su upozorenje da se ne prilijepe uz zemaljska dobra (knjiga I.); povijest Rima dokazuje da je i u vrijeme mnogoboštva, prije kršćanstva, bilo pokolja i nesreća (II–V); pobijanje filozofa i poganskih pisaca koji su obećavali prekrogrobnu sreću štovanjem bogova, a što je jednostavno apsurdno (VI–VII); čak su i filozofi pokušali izgraditi »prirodnu teologiju«, od pretsokratovaca koji su ispravno razumjeli nematerijalnost Božju, do Platona koji nije poznao Otkupitelja niti Objavu, te do neoplatoničara, sastavljača bizarne i prostačke demonologije (VIII–X). Time završava prvi, polemički i negativni dio. U našem izdanju prvih deset knjiga objavljeno je u prvom svesku god. 1982. Napominjemo da se na početku ovoga prvog sveska nalaze opširni uvodi vrsnih poznavatelja Augustinova djela pod trostrukim vidom: teološkim, filozofskim i političkim.

Drugi je dio dogmatsko izlaganje kršćanstva. Počinje tumačenjem stvaranja, posebno anđela među kojima razlikuje vjerne i pobunjene. Ta podjela anđela začetak je, na neki način, dviju država, Božje i Sotonine. Njihova se jeka odražava i na ljude kroz tri problema: *podrijetlo zla* koje je shvaćeno kao pomanjkanje dobra i savršenstva, a koje se očituje kroz »pobunu« ljudske volje protiv najvišeg Dobra; *problem smrti*, fizičke i moralne; *problem istočnoga grijeha*. Tu počiva princip strasti, od onih zajedničkih do prevratničkih (XI–XIV). Iz takve situacije rodile su se i razvile dvije države, dva grada, koji su u neprestanoj antitezi. Zemaljska država svojim načinom života i ponašanja vezana je uz zemlju i uz sadašnji svijet. Nebeska država, koja u vremenu živi na zemlji, upravljena je prema vječnoj sreći. Događanja jedne i druge države autor prati od njihovih početaka. Uosobljene su u Kajinu i

Abelu, sve do uspostavljanja velikih carstava Istoka i Rima. U toj kompleksnoj evoluciji dvije su države povezane i pomičešane (XV–XVIII). U našem izdanju ovih osam knjiga objavljeno je u drugom svesku god. 1995. I za ovih osam knjiga na početku je koristan uvod koji pomaže u snalaženju s Augustinovim načinom razmišljanja.

U zaključnim knjigama pretresa se konačni ishod dviju država, vječna sreća za jednu, osuda za drugu. No, tek će konačni sud odistinski razgraničiti dvije države. Do tada teško ih je potpuno razlučiti (XIX–XXII). U našem izdanju ove su četiri knjige objavljene u trećem svesku. I tu na početku nalazimo kratak uvod u problematiku. Slijedi veoma koristan *Sinhronistički uvid u Augustinovo vrijeme i djelo* Tomislava Šagi-Bunića koji prati povijesna događanja, profana i religiozna, Augustinova vremena sve do početka pisanja *De civitate Dei*. U zaglavlju ovoga trećeg sveska od ne manje koristi čitatelju će biti i višestruka kazala (biblijsko, kazalo autora, kazalo imena, analitičko kazalo, te index verborum et locutionum) koja uvelike pomažu za snalaženje i za studijsko istraživanje.

Značajke

Dok je prvih deset knjiga značajno za polemiku kršćanstva s poganstvom (političkim i filozofskim), drugih je dvanaest knjiga posvećeno teološkoj problematici, gdje je polemika doduše prisutna, ali ovaj puta ne toliko s poganskim umovanjima koliko s kršćanskim mišljenjima i autorima koji krivotvore kršćansku istinu. Od XI. knjige, Augustin snažnim porivom suprotstavlja *civitas terrena* i *civitas Dei*, državu Božju i državu zemaljsku, ali i đavolsku, terminologijom koju je crpio od Tikonija, donatističkog laika, kojega je Augustin veoma cijenio. Ta mu je termi-

nologija poslužila da njome zahvati sve etape profane i svete povijesti, kako bi dokazao da su se ljudi, počevši od zločina Kainova nad bratom Abelom svjesno ili nesvjesno svrstali pod jedan od dvaju stje-gova, a izvorište toga svrstavanja jest u dvije ljubavi:

»I tako dvije su ljubavi stvorile dva grada: zemaljski grad ljubav prema sebi, sve do prezira Boga, i nebeski grad ljubav prema Bogu, sve do prezira sebe. Pa se stoga zemaljski grad slavi u sebi samome, a nebeski u Gospodinu. Prvi traži slavu od ljudi, dok je drugomu najveća slava Bog, svjedok savjesti. Prvi diže glavu u svojoj slavi, drugi kaže Bogu svojemu: 'Slavo moja, ti mi glavu podižeš' (Ps 3,4). U prvome gradu, žudnja za vladavinom vlada knezovima njegovim kao i narodima koje svladava; u drugome, služe jedan drugomu u ljubavi i pretpostavljeni savjetom i podređeni posluhom. Prvi u svojim moćnicima ljubi svoju snagu, drugi kaže Bogu svojemu: 'Ljubim te, Gospodine, snago moja« (*De civ. Dei*, XIV, 28).

Zemaljska odnosno Đavolska država, ovdje opisana, uspjela se u jednom vremenu organizirati, postala je velika u raznim poganskim državama koje su nastajale jedna za drugom sve do uspostave rimskog Imperija koji u zemaljskom gradu predstavlja vrhunac. Država Božja, međutim, u počecima predstavljena u patrijarsima izraelskog naroda i potom prerasla u izabrani narod, solidan je temelj postigla tek dolaskom Kristovim utemeljenjem Crkve.

Na zemaljskom proputovanju dvije države nisu potpuno razlučene, već izmiješane međusobno. Koliko god Augustin nije uvijek precizan u određivanju odnosa između Crkve i države Božje, bjelodanim se čini da za njega dobri ljudi pripadaju državi Božjoj, a identifikacija države Bo-

zje i Crkve bit će tek na kraju svijeta u konačnoj pobjedi *civitas Des* i jednako tako konačnom porazu *civitas terrena*.

Koja će sudbina biti rimskog Imperija u toj grandioznoj rekonstrukciji Augustin nije želio pojasniti. Pa ipak, u drugom dijelu nazrijeva se stalan njegov proturimski duh tipično afričke kolorature koji ga je nosio u prvom dijelu, a ovdje mu još nadodaje kruti stav koji ga je vodio u pelagijevskoj polemici, obeshrabren u svaku snagu ljudske moći. Zato nema razumijevanja za državu kojoj upravo ljudska moć predstavlja bit njene snage. Augustin zaključuje: dok *civitas terrena* svoj smisao gradi na redu i miru, ona u stvari pobunom protiv Boga prepušta čovjeka vlastitoj oholosti. Daleko smo od optimističkih koncepcija jednog Ambrozija ili Euzebija ne tako davno ranije, ili njegova prijatelja Pavla Orozija. Augustin se ne trudi kako da sastavi interese Crkve i Države, već na radikalnan način određuje njihov nesklad.

Ovakva Augustinova razmišljanja možda su pridonijela da je postao nekako pesimistički mislilac. Pesimizam je značajka koja karakterizira njegovu protupelagijevsku polemiku, kao što karakterizira i latinsku teologiju o milosti, u iskričavu kontrastu s orijentalnom koncepcijom potpune obnove čovjeka i njegova pobožanstvenjenja u Kristu. Međutim, autentični kršćanski pesimizam Augustinova poimanja radikalne nepostojanosti zemaljske Države ne bi trebalo baciti. Pad Rima otvorio je Augustinu oči za nevidljivu narav Božje države, društva predodređenih; odnosno, za nevidljivu stvarnost zemaljske Države, društva svih onih koji će se naći jednoga dana u paklu.

Istina je da Božja država, društvo predodređenih u nebu, u velikoj mjeri koincidira s vidljivim kraljevstvom Božjim na zemlji, s vidljivom kršćanskom Crkvom. Ali je isto tako istina da zemaljska Država,

društvo koje će po smrti propasti i zauvijek nestati u paklu, u velikoj mjeri koincidira s rimskim Imperijem koji je u rasulu, i koji je upravo pod očitim znakom svog raspada s padom svoje metropole. Ali država Božja na zemlji je i nevidljiva. Sveti Staroga zavjeta, kao i dobronamjerni pogani, za koje nikada nije postojala sumnja da njoj »pripadaju«, predstavljaju dio njezinih građana, kao što će se pokazati u budućem životu. Pa ipak, Božja država prostire se ponad vidljivoga Božjeg Kraljevstva, Crkve, i obuhvaća nevidljivi dio izvan Crkve. Na analogan način zemaljska Država proteže se ponad poganske sastavne Imperija koji je osuđen na propast, prodirući i u vidljivu kršćansku Crkvu; zato će biti i kršćana u paklu. Odnosno, kad je o kršćanskoj Crkvi riječ »mnogi su izvan nje, koji su u njoj; obrnuto, mnogi su unutra koji su izvan nje« (W. Kasper, *Isus Krist*, CUS, Split 1995., str. 329). Ova delikatna ravnoteža između Države Božje nevidljive-vidljive i Zemaljske Države vidljive-nevidljive, prva potpuno na putu prema raj, druga prema paklu, koncepcija je koja služi kao parametar velikom religioznom geniju, i kao takva bila bi dovoljna da Augustina svrsta među velike učitelje Zapada. Ova ravnoteža između vidljivih i nevidljivih sastojaka Države Božje i Sotonine, kolikogod bila delikatna, toliko je očevidna i prisutna u svakoj knjizi Države Božje, da je zaprepašujuće konstatirati kako su neki suvremeni znanstvenici shvatili Augustinovu Božju Državu kao vidljivu Crkvu a Zemaljsku Državu kao rimski Imperij: Crkvu i Državu. Ova naivnost to više zaprepašuje ako se znade da je Država Božja najvažnije djelo najvećeg latinskog oca i jedno od najčitanijih remekdjela sveukupne svjetske književnosti.

Riječ zahvale

Neobično sam sretan što sam svojim skromnim prilogom, prevodeći uvode i su-

djelujući u teološkoj lekturi, mogao pridonijeti objavljivanju ovoga Augustinova vledjela na hrvatski jezik. I nama je za pojavak knjige na hrvatskom trebalo taman 14 godina kao i Augustinu za pisanje (1982. do 1996.). Bogu zahvaljujem za cijelu ekipu oko Kršćanske sadašnjosti koja je na objavljivanju djela radila, posebno što smo imali oca, utemeljitelja i direktora Kršćanske sadašnjosti Josipa Turčinovića kojemu je objavljivanje *O državi Božjoj* bilo toliko na srcu. Ponosan sam što za pojavak ovog djela u našem narodu imamo Tomislava Ladana, vrsnog umnika i prevoditelja, koji je i ovim svojim prevoditeljskim pothvatom, uz mnoga druga dobro nam znana, naš ponos i dika.

Z. T. Tenšek

ADALBERT REBIĆ, *Središnje teme Staroga zavjeta. Biblijskoteološki pregled starozavjetne poruke*. Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1996., 288 stranica, 70 kn.

U svojoj biblijskoj teologiji susrećemo naslove kao što su osnovne, ključne, sržne ili središnje teme Staroga odnosno Novoga zavjeta. Takvo je upravo i djelo bibličara prof. dr. Adalberta Rebića. Djelu je autor dao naslov *Središnje teme Staroga zavjeta* a podnaslov *Biblijska teologija Staroga zavjeta* zato što na hrvatskom knjiškom tržištu već postoji jedno djelo koje se zove *Biblijska teologija Staroga i Novoga zavjeta* (prijevod izabranih poglavlja iz *The Jerome Commentary*, KS, Zagreb, 1980, 1993.²) pa je želio da se nje-

govo djelo i naslovom od potonjeg razlikuje.

Djelo biblijske teologije može mjerodavno i vješto pisati samo iskusan i dugogodišnji istraživač i profesor biblijskih znanosti. Djelo naime pretpostavlja nečiji bogati i zaokruženi, pomalo gotov, životni opus. Adalbert Rebić u izlaganje biblijskih teoloških tema ugrađuje bogatstvo egzegetske biblijske literature navodeći poimence djela velikih i glasovitih bibličara čije je spoznaje ovom knjigom biblijske teologije vješto usvojio i presadio u našu vjersku, kulturnu i civilizacijsku sredinu.

Tako sada naši čitatelji, iznad svega studenti teologije i svećenici, imaju u svojim rukama opširno djelo s područja biblijske teologije kojim se mogu bogato okoristiti te tako ponirati u dubine biblijske teologije.

Knjiga *Središnje teme SZ* sadrži najprije *Uvod* (str. 5–29) u kojem pisac tumači definiciju, metodu i narav biblijske teologije te podrobno izlaže njezinu povijest od J. Ph. Gablera (1787.) pa sve do suvremenih egzegeta koji su napisali izvrsne udžbenike Biblijske teologije (W. Eichrodt, G. von Rad i mnogi drugi). Slijedi potom *trinaest poglavlja* (str. 29–268) od kojih su neka kraća a neka duža. U nekima naime podrobno a u drugima kraće izlaže izabrane teme. Ta razlika dolazi odatle što je autor u djelu donio neke već objavljene a ovdje prerađene radove.

U 1. poglavlju pisac obrađuje, u prvom dijelu, starozavjetno poimanje Boga na temelju filoloških podataka o *imenima Boga*, a u drugom dijelu sustavno prikazuje *sliku Boga* kakvu je na temelju objave imao starozavjetni pobožnik (str. 29–54). U 2. poglavlju nudi čitatelju teološku razradu *Duha Božjega* prema starozavjetnim tekstovima: najprije analizira filološki pojam *duha*, a potom pokazuje djelo-